

megjelenés is beletartozik; így tudott hatni egyrészt a saját vivátjaiktól oly szívesen megrészegülő nemesekre, másrészt a politikába eladdig csak a kortescsatározások erejéig belekóstolt „szűrös-gubás emberekre”. Ne „parádés” politikust lássunk benne, hanem a lehetőségekkel élő, a szükséges színészi képességeknek is birtokában levő közéleti embert, úgy, ahogy a regény, szerzője jól működő arányérzéke jóvoltából, élénk állítja.

Burokban született — szerencsés volt Kossuth Lajos? — Nem, a félbemaradt megvalósulásra ítélt lehetőségek és letört remények tragikus hőse inkább a mi szerencsénk. Ez a reális kép Kossuthról, ezt rajzolta meg Cseres Tibor nagy átéléssel. (Magvető.)

ALFÖLDY JENŐ

Ilyen az egész életed

SZÉLJEGYZETEK BERTHA BULCSU VÁLOGATOTT NOVELLÁSKÖTETÉHEZ

A kötet első darabja alatt az évszám: 1958, az utolsó alatt: 1974. Tizenhét év terméséből, a szerző korábban megjelent öt önálló novelláskötetének anyagából mintegy félszáz írás. Évente átlag három, immár a válogatott kötet nagyobb maradványának átadott novella: nem rossz arány ebben a nehéz műfajban. Mondják, több jó novellát egy évben nem is lehet írni. Különösen ha arra gondolunk, hogy Bertha közben regényeit, interjúköteteit, film-forgatókönyveit, drámáját, szociográfiáját, számos irodalmi publicisztikáját is megalkotta. Kapkod is fejéhez most a kritika, kiáltozza a heurékát: milyen kiváló író a válogatott novelláskötet szerzője. Mivel Bertha csaknem mindegyik korábbi kötetéről írtunk már, sőt összefoglaló tanulmányban a portrévázlat rajzolását is megkíséreltük, ezúttal a kötet megközelítésének némileg rendhagyó módját választjuk. Egyetlen ponton át számtalan egyes húzható. A két pont között húzott vonalnak iránya van. Ha három pontot összekötünk, már ívet vagy lázgörbét rajzolhatunk. Emeljük ki tehát a kötet három, időben egymástól távolos darabját, az első, az utolsó, valamint a címadó írást, s ezeknek némileg tüzetesebb vizsgálata alapján próbáljuk Bertha novellisztikáját jellemezni. Az írásokat nyolc-tíz év választja el egymástól: elegendő időnek látszik már ez ahhoz, hogy a közben megtett út, a változás, az írói pálya íve, „lázgörbéje” érzékelhető legyen.

A *Jégnovella* Bertha Bulcsu irodalmi folyóiratban megjelent első írása: a válogatott kötetben alig valamivel több, mint három nyomtatott oldal. A tehetség biztos jelét mutatja most is. De első megjelenésekor ennél sokkal többet mondott. Gondoljuk el, az irodalmi sematizmus sivár és szikkasztó évei után jelentkezik egy fiatal író, s azonnal egyéni hangjával, atmoszférateremtő erejével, biztos szerkesztőkészségével, a tömörséggel, sajátos élményvilágával kelt figyelmet. A fiatal Bertha igen jól tájékozódik, amikor mestereket választ. (Nincs az a tehetség, amelynek ne lenne szüksége példára, saját hangját felszabadító hatásra.) Ezek az évek azok, amikor a modern amerikai próza először jelenik meg magyar nyelven: Hemingway kisregényét, a *The Old Man and the Sea*-t (Ottlik Géza fordításában *Az öreg halász és a tenger* címmel), megjelenése után négy évre, 1956-ban adják ki nálunk, a modern amerikai próza másik vezéregyéniségének, William Faulknernek „alapműve”, a *The Bear* (Viktor János fordításában *A medve*) magyar nyelven 1959-ben lát napvilágot először. Mindkét író 1958-ban még alkotóereje teljében dolgozik: Hemingway három, Faulkner négy évvel van innét halálán. A pályakezdő Bertha bennük talál mestérére. Párbeszédei Hemingway tömör, kopogó, ismétlésekkel átszőtt, gyér információ-

tartalmú dialógusaira emlékeztetnek. (Néhány év alatt Hemingway jellegzetes írásmódja valóságos modort, „iskolát” teremt nálunk: 1963-ban Illyés már ironikus jegyzetben, szellemes stílusparódiában panaszkodik a Hemingway-mérgezés miatt.) Sűrű, nyers, kemény történetei, az elvadult emberi viszonylatok ábrázolásához való vonzódása viszont Faulkner rendkívüli erejű, komor, küzdelmekkel átszőtt írásait juttatják eszünkbe. A *Jégnovella* a téli Balaton miliójébe állított történetet beszél el egyes szám első személyben: az önéletrajzi elemekkel átszőtt írás három ember — az orvhalász mesélő, az orgazda Péntek, és Péntek cimborája, a zsaroló „kucsmás ember” — kapcsolatát villantja föl. Sötét színek árnyékolják be az írást: orvhalászat, üldözés a téli Balaton jegén, fölgújtott ház, bosszú, zsarolás (kétszer is), börtön... „Meg akar ölni” — véli az írás hőse Péntekről. Majd amikor az orgazdát elnyeli a rianás, és segítségért kiabál: „Nesze, itt a segítség — üvöltöttem, és teljes erőből belerúgtam a fejébe. A korcsolyám furcsán rozsgott, aztán elestem.” Hát bizony ezek nyers, vad, kölcsönzött, naturalista színek, a történet a grand guignol határát súrolja. De hogy mégsem válik mosolyt keltő rémdrámává, abban az író ereje mutatkozik már meg: az olvasmányélményt legyőzi a személyes életanyag, a történetet remek kompozíciós érzékkel építi föl (jelen, múlt, jelen, „másnap este”, majd a jövőre utaló sommázat; valamint a leírás és a párbeszéd felgyorsuló váltakozása), s ami főképpen megragadja az olvasót: a sűrű atmoszféra, az eleven, érzékletes, lírai elemekkel átszőtt — de nem irodalmias, nem szépelgő — stílus. A novella első mondatait idézzük: „A hálót elrejtettem a nádba, aztán visszamentem a hátizsákomért a lékhez. A széle már meghártyásodott. Amíg a szíjakat becsatoltam, még egyszer körülnéztem. Csendes volt minden. Alkonyodott. A nap fennakadt a gyenesi nádasokon, megduzzadt, aztán vörösén szétfolyt a jégén.”

A Jelenkor mellett, ahol írásai először megjelentek, országos tekintélyt az akkoriban induló Új Írás ad a fiatal írónak. Egymás után közli novelláit, s a szerkesztőség kezdeményezésére 1962-ben itt jelenik meg róla két figyelemkeltő jegyzet, Ungvári Tamás és Illés Béla írása: az előbbi *A halakat nem lehet kipusztítani*val kapcsolatban inkább fenntartásait, a „modernizmustól” való óvásait hangoztatja, az utóbbi *Az Ötley-lányról* szólva az író realizmusát, a társadalmi kérdések iránti érzékenységét dicséri. A fiatal író maga is keresi a kapcsolatot nemzedéktársaival: a nagyjában ugyanebben az időben induló Kertész Ákoshoz, Szakonyi Károlyhoz vonzódik, s a leltározó kedvű irodalomkritikától is korán megkapja a besorolást: a mai munkásélet irodalmi tükrözésének új mozzanatait vállaló fiatal novellisztikában véli helyét fölfedezni. Szerencsére Bertha erős egyéniség: sem a kritikai csipések, sem a szirénhangok, sem a társkeresés igénye, sem a lehetőségek és „elvárások” (a fővárosba költözés, a díjak, a különféle pályázatok, az Új Írásnál betöltött szerkesztői állás stb.) nem tudják eltántorítani.

A válogatott kötet címadó írása 1965-ben keletkezett. A cselekmény színhelye itt is a Balaton, az író itt is személyes élményanyagot dolgoz föl (Lint, a novella hőse az író alteregója), a novella szerkezeti elemei, a leírás és a párbeszéd, a múlt és a jelen itt is mesterien kapcsolódnak egymáshoz, de a *Jégnovellával* szembeni többletet is érzékeljük. Az írás az úgynevezett Lint-novellák közé tartozik; a kísérlet az azonos főhőssel a novellafűzér megteremtésére azt jelzi, hogy az író a nagyobb formátumra, a teljesebb valóságábrázolásra, a regényszerű ábrázolásra törekszik. A novella egyetlen nyári balatoni nap történetét beszéli el: Lint hajójával — fedélzetén a lánnyal — kifut a tóra. Az írás első harmada az idill, a boldogság, a szerelem rajza, kétharmada a viharral való küzdelem és a szerencsés megmenekülés leírása. A Balatonon hajózó Lint — olvassuk a novellában — „egész életével profi volt. Nem mellékesen, szabad idejében élte az életet, mint az emberek milliói, hanem egyfolytában, beleértve a délelőttöket, a hajnalokat és éjszakákat is. Valamikor persze ő is amatőr volt, de aztán sokat olvasott, utazott, szenvedett, és megértette, hogy az életet nem lehet két részre osztani, mert az érzékeny ember beledöglik...” Ezeket a szavakat — mutatis mutandis — az íróról is elmondhatjuk. Bertha Bulcsuból pár év alatt „profi” író vált, aki nem mellékesen, kapkodva, sza-

bad idejében ír és éli az író életét, hanem „egyfolytában”. Fölismerte, hogy az írás szakma is, s megtanulta a mesterség fogásait. „Ettől kezdve csak azzal foglalkozott, amit szeretett, amit képes volt jól, elegánsan végigcsinálni.” A novella hősnének fölismérésével pontosan egybevágunk azok a gondolatok, amelyeket a kötet borítólapján oszt meg velünk az író: „Az íróság szakmai állapot. Az igazi íróban két ember lakik, egy tehetséges álmodozó és egy szakember. Az álmok önmagukban nem sokat érnek, reális értékük csak akkor lesz, amikor hordozójuk szakemberré válik.” A novella a szakmai biztonság, az írói tudatosság példája. Bertha itt már nem „amatőrként” teremt hangulatot: a hajózás szaknyelvével (dzsibvitorla, bumfa, deck, póff, reffel, nut, sekli, árbocstop stb.) és a természetleírás lírai színeivel („A turzásba belekapott a szél, és a víz úgy porzott, mint a földszintes városokban a lóvásártér.”), a két réteg ellentétével tudatosan ér el sajátos stílushatást. Az írás nemcsak hiteles életszelet, a megélt élmény rajza, hanem jelképpé emelt „példázat” is. Említettük már, hogy a novella hősnének gondolatai, a fegyelmezetség, az akaraterő, a magabiztosság mennyire az író programja. De ennél többről van szó. A balatoni viharba került Lint hajójának horgonya ismeretlen tárgyakban akad el. Lint lemerül a vízbe. A tó fenekén tuskésdrótok, vasroncsok lapulnak, és „egy hosszú, tojás alakú vastárgy”. Bomba a tó fenekén, nyáron, augusztusban, húsz évvel a háború befejezése után? — hitetlenkedik a lány, aki 1946-ban született. S tulajdonképpen most már nem is az a fontos, hogy van-e bomba a Balatonban vagy nincs, hanem az, hogy vannak emberek, akik „reggelente napfényes tájakra pillantanak ablakukból, és tejeskávét reggeliznek vajjal, dzsemmel, halvány zsemlekkel. A bőrük barna, a szívük petyhüdt”, s fő beszédtemájuk: „Képzeld, a Kovács gyereket felvették a színművészetire, igen, azt a lajhárforma gyereket...”, s vannak mások, akik nem tudják a történelmet felejteni. A novellában az egyszeri történet, Lint és a lány kapcsolata, a balatoni vihar leírása így tágul ki, és kap jelképes tartalmat... Amiért a történetet az írónak érdemes volt elbeszélni, ez: a különböző élménytartalmak összeütközése. Ami az írás szuggesztív erejét adja: a jelképiségből származó többlet, a történetet körülvevő atmoszféra. Hogy mennyire ebben rejlik Bertha írásművészetének sajátossága, jól mutatja az „ellenpélda”: a novellában elbeszélte cselekménymozgás belekerült a Bertha balatoni novelláiból írt filmbe, a *Harlekin és szerelmesébe*. Ám a film nem tett mást, mint lefényképezte a vitorlázgatást, a párbeszédet, Lint alámerülését a vízbe, a víz alatti horogkeresztes roncokat, a bombát... — és teljesen hatástalan maradt. Mert pontosan azt nem tudta visszaadni, ami Bertha írásában a többlet: a jelenet jelképiségét, a novella hangulatát, atmoszféráját.

Az *Ilyen az egész életed* példázatszerűsége nemcsak azt mutatja, hogy az írónak milyen különleges érzéke van az ember és a táj, valamint az ember és ember közti viszonylatok ábrázolására, hanem azt is, hogy a szépíróban egy moralista, egy pedagógus bujkál. Ekkoriban bontakozik ki Bertha Bulcsu nagyhatású publicisztikai tevékenysége. A publicisztikában a tényeket képezzel tágtítja ki. Szépirodalmi műveiben álmait átélte élményeivel fegyelmezi, a novellában a megtörtént tények átalakított felhasználásával dolgozik.

A *Jégnovella* az ifjúság ősbosztójából kiemelt egyszeri emlék, az olvasmányélmények hatását tükröző írás. Az *Ilyen az egész életed* szakmai bravúr: szimbólummá emelt, mitikus elemekkel átszótt novella. Vajon milyen irányban fejlődik a következő években Bertha Bulcsu novelláiró pályája? A kötet utolsó darabjának ismeretében úgy tűnik, Bertha változatlanul a hagyományos, a realista elbeszélést műveli. Bár a novelláírás új kísérletei, sem a dokumentatív előadásmód, sem a stilizáció, a jelképiség, a modellizálás, a parabola elvontabb formái nem hagyták érintetlenül, az elbeszélésben ő ma is a történetet és a figurát, a mesét és a jellemzést tartja fontosnak. Az 1974-es keltezésű *Különleges megbízatás*, a kötet utolsó darabja kerek, fordulatossá cselekményt mond el, az írásban a jelen és a múlt idősíkjai világosan elkülönülnek egymástól, a hősök jelleme plasztikusan rajzolódik elének, a történet csattanóval, a szálak elkötözésével ér véget. Szándéka felől nem

hagy kétséget az író: a hősök közötti konfliktus morális jelentést hordoz. A változás, a gazdagodás mindenekelőtt az írás „információs bázisában” van. Berthát kezdetektől az emberi viszonylatok ábrázolása vonzza. De míg a *Jégnovellában* ezt már-már a képtelenségig egyéníti, eltúlozza, az *Ilyen az egész életemben* két ember, két nemzedék kapcsolatának bemutatására korlátozza, itt az emberi viszonylatok társadalmi meghatározottságát is föltárja, az események és a jelenségek mögött a történeti erők működését is megéreztetni. Bordács István, aki a szakszervezetnél osztályvezető-helyettes, reggel megborotválkozik, sört iszik, és múltjára emlékezik. Valaha katona volt, csapattiszt, 45-ben a termelésből emelték ki, most az „ébed-jegyes Maca” tölti be életét... Váratlanul katonai tisztaválatásra kap meghívót. Remények ébrednek benne: talán visszaveszik a hadseregbe? A tisztaválatáson meglepetésére huszonkét éve nem látott fiával és volt feleségével találkozik. Az írás első harmadát betöltő jellemzést gyors, tömör párbeszéddek váltják föl. A találkozás két szemlélet, két magatartás szembesítésére ad alkalmat. Bordács István az az ember, aki „kapott egy parancsot, és végrehajtotta”. Fia, a frissen avatott tiszt a katonai rang mellé tanári oklevelet kap. „Bordács felhúzta a szemöldökét... Miféle katonák lesznek ezek? — tűnődött. — Vagy katona az ember, vagy tanító...” Az írásba szőtt motívumok, az emlékezés a Rákosi-időkre, az utalás Farkas Mihályra, Puskás Öcsire, a rádióból fölhangzó dallam, a Máté Péter és Szűcs Judit között eljátszott Marseillaise nemcsak pusztán díszlet és kellék, hanem a konfliktus társadalmi elmélyítésének az eszközei: az író két ember ellentétét két történelmi korszak, a „hittel, bizalommal teli” forradalmi múlt és a konszolidált jelen ütköztetésévé tudja emelni. Amikor Bertha Bulcsu a fővárosba költözött, és elszakadt gyermekkori környezetétől, szülőföldjétől, a dunántúli, balatoni tájtól, megkérdeztem tőle: lesz-e elég élményanyaga írni? Akkor körülbelül azt válaszolta, amit most a válogatott novelláskötet borítólapján olvashatunk: a gyermekkor őszbozótja életre szólóan ellátta élményekkel. Ma már azt is láthatjuk, hogy az elmúlt évek a személyes élmények, a gyerekkor és az ifjúság világa mellé a szélesebb társadalmi tapasztalatot, a történeti távlatot is megadták számára. Bertha Bulcsuban megvan a képesség arra, hogy ne csak hírt adjon a jelenségekről, személyes élményeiről, ne csak a mesterektől megtanult eszközöket alkalmazza a szakmai tökély szintjén, hanem arra is, hogy a realista, a hagyományos elbeszélés egy sajátos, általa kialakított, nagy hangulati erővel rendelkező változatában hiteles képet adjon korunkról, novellái maradandó üzenetet hagyjanak a legújabb kori magyar társadalmi valóságáról. (*Szépirodalmi.*)

TÜSKÉS TIBOR

Az életöröm jegyében

CSURKA ISTVÁN: UTASOK

„...megszűntnek mondható ugyan a létbizonytalanság, ami a leginkább »kikészíti« az embert, de a lét viszont, ami biztos, illetve biztosított, nem öröm.” Gyakran nem, mert életünket — csaknem mindannyiunk tapasztalata ez — olykor valóban különféle megaláztatások, közérzetrontó kisebb-nagyobb torzulások, múltbeli, de ma is ható rossz beidegződések, újkeletű gyalogságok, hamis mítoszok keserítik. Nem öröm, mert sokszor ki vagyunk szolgáltatva mások felelőtlenségének, tévhitének, igazságtalanságainak, alá vagyunk vetve urbanizálódó világunk megannyi idegőrlő hatásának. Nem öröm, mert — a szerző elgondolkodtató sejtetése szerint — mintha elveszítettük volna az élet felszabadult élvezetének képességét, az